

Köyhyyden anatomia Suomessa: taloustieteellisiä näkökohtia

VESA KANNIAINEN

Miten on selitettävissä, että elintason merkittävästä kohenemisesta huolimatta köyhyys on noussut yhdeksi polttavaksi yhteiskuntapolitiiseksi ongelmaksi? Tilastoidun köyhyyden kaksinkertaistuminen Suomessa on tosiasia. Pienituloisuusasteella mitattuna maan köyhyysaste oli kuusi prosenttia vuonna 1993 ja 13,1 prosenttia vuonna 2009.¹ Monien indikaattoreiden perusteella Tilastokeskus arvioi, että Suomessa oli vuonna 2008 noin 886 000 henkilöä, jotka olivat joko pienituloisia, aineellisessa puutteessa tai elivät vajaatyöllisessä kotitaloudessa.

Tässä kirjoituksessa käsittelen köyhyyden kohdentumista, tulonjakoon vaikuttavia tekijöitä, nuorisotyöttömyyttä ja työhön osallistumisen ongelmaa, tasa-arvon teoriaa, työmarkkinamekanismeja Suomessa sekä keinoja vähentää köyhyyttä.

Mitä köyhyyden mittaaminen kertoo ja mitä se ei kerro?

Euroopan komissio ja YK käyttävät köyhyysrajan mittarina 60 prosentin tasoa mediaanitulosta. Köyhiä ovat sen mukaan ne, joiden käytettävissä olevien tulojen taso jää alle 60 prosentin suuruusjärjestykseen asetettujen tulojen keskimmäisestä arvosta. Tämän mukaan köyhyysraja Suomessa vuonna 2009 oli 14 200 euroa. Näin määriteltynä Suomen köyhyysaste 13,1 prosenttia jää silti alle Euroopan unionin maiden keskiarvon, joka oli vuonna 2007 16 prosenttia.²

¹ Käyttämäni tilastotiedot perustuvat pääasiassa Tilastokeskuksen tulonjakotilastoon 2009. Ks. myös Vaarama & al. (2010).

² Suuria yli 20 prosentin köyhyysrajan maita olivat Latvia (21 %), Kreikka (20 %), Espanja (20 %) ja Italia (20 %). Suomea paremmin sijoittuneita taas olivat mm. Tanska (12 %), Itävalta (12 %) ja Ruotsi (11 %). Paras tilanne oli Hollannissa (10 %).

Vaikka mediaanitulot ovat kasvaneet lähes 20 vuotta, pienituloisten tulokehitys on ollut hiitaampaa. Ihmisiä joutuu köyhyysrajan alapuolelle joko heikon ansio- tai eläketulon tai heikentyneen perusturvan johdosta. Talouskriisi vuosina 2008–2009 on heikentänyt edelleen heidän asemaansa. Kun tulonjako on samaan aikaan jonkin verran tasoittunut, tämä on johtunut pääomatuulojen tilapäisestä heikkenemisestä, kuten taantuman aikana tyypillisesti tapahtuu.

Käytetty köyhyysmittari viittaa siis suhteelliseen köyhyYTEEN. Hyvinvointivaltiossa köyhyyttä onkin tarkasteltava suhteellisenä ja erotettava se absoluuttisesta köyhyydestä, joka näyttäytyy kehitysmaissa aliravitsemuksena, nälkänä ja puutteena. Yhteiskunnassa selviytymisen vaatimukset poikkeavat kehitysmaissa ja kehittyneemmissä maissa. Silti leipäjonot kertovat karua kieltään nyky-Suomesta, jossa myös monet elävät todellisessa aineellisessa puutteessa.

Mainitun 60 prosentin mittarin hyvä ominaisuus on, että sen avulla määritelty suhteellinen köyhyys olisi periaatteessa jopa eliminotavissa. Tähän mittariin liittyy kuitenkin ongelmia.

Miksi opiskelijoita ei pitäisi lukea köyhiin?

Kun työttömien pienituloisuusaste on 50 prosenttia, on se ko. mittarin toiseksi suurin opiskelijoilla. Heidän mitattu köyhyysasteensa on noussut 32 prosenttiin. Loogisempaa olisi silti sulkea opiskelijat tykkäänään pois köyhyyden määritelmästä. Kun keskusteluun on pesiytynyt käsite opiskelijoiden heikosta tulotasosta, tässä

Kirjoitusta ovat rakentavasti kommentoineet Ulla Lehmijoki, Tuomas Malinen ja Tapio Palokangas, mistä heille kiitokset.

on ajatusvirhe. Opiskelijat ovat elinkaarellaan investointivaiheessa. Heidän ei odotetakaan olevan työelämässä ansaitsemassa tuloja.³

Ketä ovat todellisia köyhiä?

Todellinen köyhyys Suomessa mitä ilmeisimmin löytyy työttömistä ja kansaneläkkeen varassa elävistä ikääntyneistä. Työttömien pienituloisuusaste oli 50 prosenttia vuonna 2008, kun vastaava luku vuonna 1995 oli 20 prosenttia. Ansiosidonnaisella turvalla elävät eivät ole köyhiä, peruspäivärahalla elävät ovat. Palkansaajista on köyhiä vain kaksi prosenttia. Työ on paras lääke köyhyyteen. Köyhien eläkeläisten osuus pienituloisista (14 %) ei ole korkea, mutta eläkeläisryhmittäin erot ovat suuret. Köyhien eläkeläisten osuus onkin kaksinkertaistunut runsaassa 15 vuodessa. Kansaneläkeläisten köyhyysriski on suuri. 75 vuotta täyttäneiden ikäluokka on kasvanut merkittävästi, samoin heidän köyhyysriskinsä. Laitoksissa asuvat eivät kuitenkaan kuulu tulojakotilaston perusjoukkoon. 65 vuotta täyttäneiden naisten pienituloisuusaste 2009 oli 15,4 prosenttia, kun se miehillä oli 8,2 prosenttia. Tämä tukee väitettä, että juuri iäkkäät naiset ovat merkittävä ryhmä köyhyystilastoissa.

Lapsiköyhyydellä tarkoitetaan pienituloisiin kotitalouksiin kuuluvien alle 18-vuotiaiden lasten osuutta kaikista alle 18-vuotiaista. Heitä oli 13,2 prosenttia vuonna 2009. Ryhmässä ”muut ammatissa toimimattomat” köyhyysaste on kasvanut 12 prosentista 27 prosenttiin. Tilastot eivät kerro, keitä he ovat. Yksi huomiota saanut tosiasia on, että köyhyys periytyy. Osa lapsista syntyy perheisiin, joiden tarjoamat lähtökohdat elämälle ovat heikommalla kuin muilla.

Köyhyysluvuissa kiinnittyy huomio myös yhden hengen talouksien suureen osuuteen. Se on lähellä 30 prosenttia. Suurin ryhmä ovat kuitenkin alle 35-vuotiaat köyhät, joiden osuus ajoittain on ylittänyt jopa 40 prosentin rajan. Pалаan nuorison tilanteeseen tuonnempana.

³ Osasta opiskelijoista tulee sitä paitsi aikanaan miljonäärejä! Elinkaaritulon näkökulmasta opiskelijoiden sisällyttäminen köyhyysmäärittelyyn on siksi tilastovirhe!

Riittämätön perusturva

Perusturvaa on Suomeen rakennettu tulonsiirtojen avulla: kansaneläkkeet, perhevastukset (lapsilisä, kodinhoidontuki), asumis- ja toimeentulotuki, sairauspäiväraha, opintotuki, muut perusturvaetuudet (työttömyysturvan peruspäiväraha, työmarkkinatuki, vammaistuki, asevelvollisten päiväraha). Pelkän perusturvan varassa Suomessa elää 150 000 suomalaista. Heiltä puuttuu noin kolmannes siitä tulosta, joka olisi kohtuullisen elämän edellytys.

THL:n selvityksen (Vaarama & al. 2010) mukaan perustoimeentulon turva on kuitenkin parissa vuosikymmenessä heikentynyt merkittävästi. Sen taso on laskenut ja sen varaan on joutunut vuosien 2008–2009 taantuman aikana yhä useampi ihminen. Kolme neljästä suomalaisesta pitää kyselyn mukaan sosiaaliturvan tasoa maassa liian matalana. Monessa muussa EU-maassa asiat ovat vielä heikommalla. Eurostatin tilastojen mukaan EU:ssa käytettiin vuonna 2007 keskimäärin 26 prosenttia perusturvaan määriteltynä seuraavilla menoilla: terveys, vammaisuus, vanhuus, perheet, työttömyys, asuminen ja sosiaalinen syrjäytyminen. Suomen luku oli EU-keskiarvon tuntumassa, 25 prosenttia. Suurempi se oli seuraavilla mailla: Ranska, Ruotsi, Belgia, Tanska, hollanti, Itävalta, Saksa ja Italia. Muilla 19 EU-maalla luku jäi alle Suomen tason.

Toimeentulotuen saajat työikäisiä ja työkykyisiä

Toimeentulotuki ja sen saajien määrä on yksi tapa arvioida köyhyyttä. Tuen saajien määrä oli laman jäljiltä korkeimmillaan vuonna 1996, peräti 600 000 eli 12 prosenttia väestöstä. Määrä on laskenut alle 400 000:n eli kahdeksaan prosenttiin vuoteen 2005 mennessä (Moisio 2006). Vuonna 2009 toimeentulon saajia oli yhä lähes 378 000 henkeä (238 755 kotitaloutta). Heissä on yllättävän vähän lapsiperheitä ja iäkkäitä, edellisiä kymmenen prosenttia ja jälkimmäisiä neljä prosenttia. Martti Hetemäki (2011) on huomauttanut, että toimeentulotuen saajista valtaosa (86 %) onkin työikäisiä ja työkykyisiä. On siksi kysyttävä: eikö siis ole työpaikkoja vai eikö ole työhalukkuutta vai puuttuuko molempia?

Vaikka perusturvan putoaminen on tosiasia, osana sitä toimeentulotuen määrä on kasvanut

reaalisesti 43 prosenttia vuosina 2000–2009 (Hemäki 2011). Toimeentulotuen luonne on siis muuttunut. Sen piti olla viimeinen oljenkorsi, mutta siitä on tullut osa perustuloa. Muuta perusturvan tasoa tulisi siis nostaa. Tämä on vaikeaa, koska ansiopäivärahojen ja työttömän perusturvan suhdetta ei haluta muuttaa. On yleisesti tiedossa, että perusturvan tason nostamisen esteenä ovat työmarkkinajärjestöt. Ei ole väärin sanoa, että ne ovat työllistetyt jäsenkuntansa, eivät köyhien asialla!

Toimeentulotukea saavien ylivoimaisesti yleisin tulolähde on asumistuki. Sosiaaliturvan ongelmat johtuvat paljolti siitä, että asumiskustannukset ovat ihmisille suuri menoerä. Ne ovat kasvaneet ja kasvattaneet samalla toimeentulotukimenoja. Asumistuki kapitalisoituu kiinteistöjen arvoihin ja vuokriin ja siksi Suomen toimeentulotukijärjestelmä merkitsee subventiota vuokranantajille.

Huomautettakoon siitä, että köyhyysongelma ei rajoitu Suomeen. EU:n tavoitteena on saada 20 miljoonaa kansalaista pois köyhyydestä vuoteen 2020 mennessä. Voi kysyä, millä välineillä, kun 16 prosenttia EU:n asukkaista on köyhiä, kymmenen prosenttia EU:n työvoimasta on työttömänä ja talouskasvu hidastuu.

Globalisaatio muuttanut funktionaalista tulojakoa

Köyhyyden ja tulonjaon muutosten syistä käydyssä keskustelussa ovat painottuneet päivänpoliittiset näkökohdat. Tässä on näköharha. Tätä keskustelua ei voida käydä ottamatta huomioon sitä taloushistoriainkin näkökulmasta keskeisintä mekanismia, joka on määrännyt tulojen kehityksen maailmantaloudessa yli 30 vuoden aikana. Se on ns. toinen globalisaatioaalto.⁴

Taloustieteilijät tarkoittavat funktionaalisen tulonjaolla sitä, miten eri tuotantopanoksiin liittyvät *bruttotulot* määräytyvät. Tätä ei ole sekoitettava tulonjakoon, joka koskee *käytettävissä olevia* tuloja. Nämä taas määräytyvät bruttotulojen, tuloverotuksen ja tulonsiirtojen yhteisvaikutuksesta. Funktionaalinen tulonjako määräytyy teknologiasta ja tuotantopanosten kysynnästä ja tarjonnasta.

Viimeisen 30 vuoden aikana pääomatulojen osuus funktionaalisessa tulonjaossa länsimaissa on merkittävästi vahvistunut. Aasian kehittyvien talouksien avauduttua ulkomaiselle pääomalle tuotto sijoitetulle pääomalle on kasvanut. Kehittyvien maiden työmarkkinoille on tulvinut suunnaton määrä työnälkäistä väkeä, joka on ollut valmis työskentelemään matalalla palkalla läntisessä kokoomatuotannossa. Se on ollut kilpailevaa työvoimaa länsimaiden työvoimalle. Tuottovaatimuksesta tietoiseksi tullut pääoma on hakeutunut kehittyviin talouksiin. Yritykset ovat hakeneet pääomalle tuottoa matalan kustannustason talouksista, joihin sijoittuminen ja investoiminen tarjonnut *ricardolaista suhteellista etua*, kuten taloustiede on esittänyt – ja ovat sen löytäneet. Kyseessä on päättymätön maailmanhistoriallinen muutosprosessi.

Työn kysyntä perinteisissä läntisissä teollisuusmaissa on siksi heikentynyt ja palkkatason nousu hidastunut. Siksi Yhdysvaltojen keskituloisten tulot eivät ole voineet nousta. Teollistuneiden maiden työntekijöillä tuloriski on monilla toimialoilla siis ollut luonteeltaan *downside*-riskiä, kehittyvissä maissa puolestaan *upside*-riskiä. Edellisissä työpaikkariski on aito ja tulojen nousuodotukset varmoja. Jälkimmäinen sisältää odotukset myönteisemmästä tulokehityksestä.

Funktionaalisen tulonjaon muutos ei siis ole seurausta harjoitetusta vero- tms. politiikasta, kuten väärin monesti tulkitaan. Veropolitiikalla on vaikutettavissa ensi sijassa käytettävissä oleviin tuloihin, ei funktionaaliseen tulonjakoon.

Äärimmäinen köyhyys yhä suuri, mutta globalisaatio on sen puolittanut

Äärimmäisessä köyhyydessä eli alle 1,25 dollarin päivätulolla elää Maailmanpankin arvion mukaan yhä 1,4 miljardia ihmistä. YK:n kehitysohjelma UNDP on tuottanut inhimillistä kehitystä maailmalla mittavaan moniulotteisen köyhyysindeksiin. Se täydentää taloudellisen kehityksen mittareita. Indeksien mukaan lähes 1,75 miljardia ihmistä 104 maassa – eli kolmasosa niiden kokonaisväestöstä – elää moniulotteisessa köyhyydessä. Lähes kolmasosa indikaattoreista osoittaa, että kansalaisten terveydessä, koulutuksessa ja elintasossa on huomattavia puutteita. Tämä ylittää aiemman pelkän tulotason perusteella lasketun köyhyysarvion. Silti on kiistatonta, että globa-

⁴ Ensimmäinen koettiin 1800-luvun lopulla.

lisoitumisen aiheuttamalla kehityksellä on ollut köyhyyden suhteellista osuutta vähentävä vaikutus maailmassa. UNDP:n inhimillisen kehityksen indeksi on noussut 18 prosenttia vuodesta 1990 ja 41 prosenttia vuodesta 1970. Vain kolmella otoksen 135 maasta (Kongon demokraattisella tasavallalla, Sambialla ja Zimbabwellalla) ko. indeksi on matalammalla kuin se oli 1970.

Professori Sala-i-Martinin (2002) ja eräiden muiden tutkimusten mukaan maailman köyhyys – laskettuna alle 1,25 dollarin ja alle kahden dollarin päivätuloilla elävien ihmisten osuutena koko maailman väestöstä on puolittunut 30 vuoden aikana. Globalisaatio siis on puolittanut köyhien osuuden maailman väkiluvusta. Kun absoluuttisesti köyhiä on maailmassa edelleen 1,4 miljardia eli sama määrä kuin aikaisemminkin, tämä johtuu siitä, että maapallon väestömäärä on samaan aikaan merkittävästi kasvanut.

Globalisaatio on johtanut prosessiin, jonka seurauksena kehittyvät maat saavuttavat kehittyneiden maiden elintasoja. Ilmiö tunnetaan nimellä *konvergenssi*. Köyhien suhteellisen osuuden väheneminen kumoaa sen väitteen, että rikkaat tulisivat globalisaatiosta johtuen rikkaammiksi ja köyhät köyhemmiksi. Taloustieteen avulla tämä on ymmärrettävää. Taloustiede ennustaa konvergenssiä: kehittävät maat saavuttavat kehittyneitä maita. Empiiriset tiedot vahvistavat tätä optimismia. Uutiset jopa Saharan eteläpuolisesta Afrikasta ovat ensimmäistä kertaa toiveita herättäviä. Bruttokansantuotteen kasvuvauhti on ollut 5–6 prosentin luokkaa ja tulevaisuutta ennakoivat pörssikurssit ovat olleet nousussa.

Moraaliselta kannalta konvergenssi on oikein: on kehittyvien talouksien vuoro. Kehitys ei kuitenkaan ole nollasummapeliä: pitkällä tähtäimellä kaikki hyötyvät, vaikka lyhyellä tähtäimellä muutokset kehittyneissä talouksissa ovat suuria.

Elinkaaritulo vai hetkellinen tulo?

Työuran aikana syntyneet ansiotulot jakautuvat kulutukseen ja säästämiseen. Jälkimmäistä edustavat myös työeläkemaksut, jotka ovat pakolliset. Eläkkeellä olon aikana tehtyjä säästöjä puretaan. Tulonjaon muutoksista keskusteltaessa on näin ollen aiheellista myös kysyä, onko eriarvoisuus *elinkaaritulojen* mielessä lisääntynyt vai vähentynyt. Sitä eivät vuositilatost voi kertoa.

Elinkaarinäkökulma tarkoittaa sitä, että ei tulisi unohtaa eri elinkaaren vaiheissa olevien ihmisten erilaista asemaa. Nuorena ihminen käy koulua ja opiskelee. Hän ja yhteiskunta tekevät *investointia hänen henkiseen pääomaansa*. Se on tarpeen hänen pyrkiessään työmarkkinoille joko toisen palvelukseen tai oman yrityksensä perustajaksi. Opiskelijoiden investointien rahoittajana toimii nykyään pääasiassa edeltävä sukupolvi. Tämä ei välttämättä ole moraalisesti ongelmallista, koska myös henkilökohtaiset opintolainat ovat käytettävissä.⁵ Se, että opiskelijoista monet ovat tilapäisesti työmarkkinoiden käytettävissä, myös merkitsee tehotonta opiskelua. Moraalisesti olisi perusteltua, että työurien pidentämisen tulisi alkaa niiden alkupäästä, opiskelijoista ja muista nuorista.

Tulonsiirrot yli sukupolvien

Elinkaarinäkökulma on tärkeä toisestakin syystä. Vanhempi sukupolvi antaa nuoremmalle sukupolvelle tulonsiirtoja sekä opintojen rahoitukseen, kun nämä ovat nuoria, että perintöjä poistuessaan itse rajan taakse. *Implisiittinen yhteiskuntasopimus* on siis luotu sellaiseksi, että työssä edeltävä sukupolvi rahoittaa seuraavan sukupolven investoinnit henkiseen pääomaan. Vanhempi sukupolvi myös jättää nuorelle sen teknologian, jonka vanhempi sukupolvi on kehittänyt. Sillä nuori sukupolvi tuottaa seuraavat BKT-erät. Tämän lisäksi vanhempi sukupolvi jättää nuoremmalle perintönä sen osan elinkaarisäästöistään, jota se itse ei eläkkeellä ollessaan kuluta. Jos vanhempi sukupolvi on sitä mieltä, että nuorta polvea pitää tukea nykyistä enemmän, se voi sen tehdä pidättäytymällä omasta kulutuksestaan ja jättämällä suuremman perinnön. Siihen ei tarvita poliittisia päättäjiä.

Usein kannetaan huolta siitä, että nykyinen sukupolvi jättää seuraaville myös julkisen velan. Kysymys on aiheellinen. Silloin tulisi selvittää, kuinka paljon julkinen velka hyödyttää nykyistä ja kuinka paljon tulevia sukupolvia. Vähättelettä julkista velkaa on todettava, että valtiol-

5 Kun "ilmaiseksi" mielletyn yliopisto-opiskelun johdosta yhteiskunta (työssä käyvät) maksaa tutkinnon suorittaneelle opiskelijalle 60 000 euron tulonsiirron, Matti Virén (2011) on argumentoinut, että tämä on tasa-arvon näkökulmasta epäoikeudenmukaista.

la on myös saatavia, jotka ovat 80 prosenttia valtion velasta. Kuntien nettosaatavat taas ovat jopa suuremmat kuin niiden velka.

Nuorisotyöttömyys

Nuorista voittajia ovat ne, jotka esim. saavat tutkinnon suoritettua ja joille avautuu työura. On myös ryhmä, johon kuuluu koulutettuja ja intellektuaaleja. Heidän arvovalintaansa kuvaa termi *downshifting*, oravanpyörästä poisjääminen. He ovat valmiit elämään esim. eettisistä syistä pienillä mutta itse ansaituilla ansiotuloilla.

Yhteiskunnassa on kuitenkin aiheellisesti kiinnitetty kasvavaa huomiota niihin nuoriin, joiden elämänhallinta ei ole kunnossa. Syrjäytyjät ovat yhteiskunnan *loosereita*. Yksi yhteiskuntapolitiikan suuria tehtäviä on luoda olot, joissa heille avautuisi näköala muutoksesta parempaan. Osalla heistä myös on mielenterveysongelmista johtuvaa työkyvyttömyyttä. Heitä tulee auttaa. Heidät olisi saatava näkemään heillekin tarjolla olevat optiot eteenpäin elämässä.

Oma ryhmänsä ovat ne nuoret, jotka haluavat elää toisten tuottamalla kansalaispalkalla, joille eivät *paskaduunit* kelpaa ja joilla ei ole aikomustakaan työllistyä ja osallistua yhteisen bruttokansantuotteen tuottamiseen. Yhteiskunnan turva-verbolle mennään ensimmäisenä vaihtoehtona, ei viimeisenä. Oman vastuun ja yhteisön vastuun raja on hämärtynyt.

Elinkeinoelämän valtuuskunnan (EVA) Arvoja asennetutkimus (2010) kertoo, mitä työ suomalaisille merkitsee, millä tavoin työhön liittyvät arvostukset ovat muuttumassa ja millaisia toiveita työelämään kohdistetaan. Tutkimuspäällikkö Ilkka Haaviston kirjoittamasta raportista selviää, että vapaa-ajan arvostus on korostetun suurta nuoremmilla ikäryhmillä, joille työ myös merkitsee kaikilla tavoilla mitattuna vähemmän kuin vanhemmalle väestöosalle.

Mikä tämän kehityksen selittää? Taloustieteilijät hakevat asennemuutoksiinkin selityksiä kannusteista. Työmarkkinat eivät työllistä niin kuin niiden tulisi. Työllistämiskynnys yrityksille on rakennettu työmarkkinapolitiikalla liian korkeaksi. Sitä paitsi yritys ei voi olla kiinnostunut nuoresta, jos pitää tätä heikkolaatuisena työntekijänä. Tarjolla voi olla vain paskaduunia ja pätkätyötä. Sellaisen vastaanottamista kuitenkin rajoittaa sosiaaliturva. Työmarkkinatukea saa, jos on

hankkinut ammattitutkinnon ja ollut työmarkkinoilla puoli vuotta. Ammattikouluun hakeutumaton tai sen keskeyttänyt ei saa työmarkkinatukea. Yhteiskunta kuitenkin maksaa toimentulotukea periaatteella, että ”Suomessa ei tarvitse kuolla nälkään”. Alennettunakin se on monelle nuorelle riittävä, eikä paskaduunin vastaanottamiseen ole rahallista kannustetta. Helppo raha passivoi. Vastuu tästä kehityksestä kuuluu työmarkkinajärjestöille ja poliitikoille.⁶

Kun osa nuorisoa vaatii kansalaispalkkaa, sen toivotaan olevan niin runsas, että työelämään ei tarvitse integroitua. Uskomus siis on, että yhteiskunnalla on aina tuloja, jotka voidaan jakaa. Tämä on näköharha. Kansantalouden on joka vuosi työllään tuotettava bruttokansantuote uudestaan. Bruttokansantuote ei ole odottamassa valmiina.

Ns. *behavioralistisen taloustieteen* sanoma on, että sosiaaliturva helpottaa köyhyyyttä mutta vain lyhyellä tähtäimellä. Pidemmän tähtäimen dynamiisiin vaikutuksiin kuuluvat ihmisten tapojen, arvojen eli *preferenssien* muutokset. Helppo tuki passivoi ja työnteko lakkaa kiinnostamasta. Johtopäätös sosiaalipolitiikalle on tämän tutkimussuunnan näkökulmasta ilmeinen: tukijärjestelmillä ei tulisi tarjota nuorille liian helppoa elämää. Luin äskettäin lehtikirjoituksen, jossa huumenuoren isä valitti sitä, että ymmärtäjiä on lii-
kaa, rajojen asettajia liian vähän.

Työikäisille nuorille oikea ratkaisu elämänhallintaan on koulutus ja työ. Syrjäytymisen hinta yhteiskunnalle on loppupeleissä korkea, koska kyse on pahimmillaan elinkaaren mittaisesta kustannuksesta. Mitä helpompi nuoren on jättäytyä elämään tukien varaan, sitä vaikeampi on häntä saada työllistymään.

6 Yli-intendentti Sirkku Dölle kommentoi Kauppalehdessä 17.5.2011 kaupunginjohtaja Jyrki Peltomaan haastattelua (Viisi kaupunkia nujertaa yhdessä nuorisotyöttömyyttä, KL 3.5.2011) kirjoituksessaan ”Osa nuorista ei ole valmis kokeilemaan tukitöitä”. Hän toteaa: ”Koska toimeentulo on turvattu, voidaan odottaa itselle mieluista työtä – ja vielä kadehtia kaveria, jos tämä syystä tai toisesta sai enemmän tukirahaa. Moni nykykuori ei halua kokeilla edes pätkätyöllisenä jotain uutta itselleen tuntematonta työtä, poikkeuksiakin tietenkin on. Jos rahaa tulee vastikkeetta, niin mitä sitä hikoilemaan. Aikuiset työtömät ovat tässäkin toimineet esikuvana – työtä kiertäviä on heissäkin.”

Tulonjaon ja köyhyyden suhdannedynamiikka

Tulonjakokeskustelussa myös unohdetaan, että kunkin hetkinen tulonjako on vahvasti suhdanneriippuvainen. Nousukautena pääomatulojen osuus aina nousee, laskukautena taas ansiotulojen osuus. Vuotuiset tulonjakotilastot ovat siten informaatioarvoltaan puutteellisia. Esim. pitkän nousukauden aikana 2000-luvulla pääomatulojen osuus vahvistui, kun taas vuosien 1991–1993 laman aikana riskilliset pääomatulot olivat lähes tyystin kadonneet.

On silti huomautettava, että myös köyhyyden dynamiikan ymmärtäminen on tärkeää: kolmannes köyhyydessä eläneistä on tilapäisköyhiä ja kolmannes pitkäaikaisköyhiä. Jälkimmäinen ryhmä on suurempi ongelma.

Edellisen laman varjo

Suomen lama vuosina 1991–1993 toi silmiemme eteen leipäjonot. Työttömyys oli virallisesti 16 prosenttia, mutta todellisuudessa vähintään 23 prosenttia työvoimasta oli vailla työtä. Elämäntöitä tuhoutui, yritykset kaatuivat, ihmiset voivat huonosti. Ensimmäisen kerran kansalaiset ymmärsivät, että kansantalouden tulot syntyvät sittenkin yrityksissä, eivät julkisen vallan toimesta. Ratkaisut olivat tuskalliset mutta välttämättömät leikkauslistoineen. Keskellä laman syvimpiä vuosia ay-liikkeen johto reki historiallisen virhearvion: se uhkasi maan hallitusta yleislakoilla. Suomen nousu käynnistyi, kun markka päätettiin kellumaan. Nokian syntyminen oli ihme, joka uuden valuuttakurssinlaukauksen ohella pelasti Suomen.

Konkurssiin ajautuneet yrittäjät elivät velkavankeudessa. Osa on sitä edelleen. Velkajärjestelyt eivät ole heitä kaikkia pelastaneet. Suomeen on vasta sittemmin kehitelty henkilökohtaisen konkurssin mahdollisuus. Se vapauttaa velkaantuneen velkataakasta. On tietenkin selvää, että tällainen vakuutus ei ole ilmainen: rahoituslaitoksille syntyy tarve arvioida luottotakemukset entistä tarkemmin ja nostaa luottojen hintaa.

Ennen kuin myös naiset alkoivat Suomessa osallistua työelämään, monet heistä olivat kotiäiteinä hoitamassa kotia ja lapsia. Heille ei koskaan kertynyt työeläkettä. Puolison poistuttua rajan taakse he ovat usein myös yksinäisiä. Nuori

sukupolvi ei tunne vastavuoroisuuden periaatetta, kun huolenpito on sosialisoitu. Tässä on pysähtymisen paikka. Suomen köyhistä merkittävä ryhmä löytyy juuri näistä iäkkäistä kansaneläkkeen varassa elävistä naisista. Voimaan tullut takuueläke toivottavasti kohentaa tämän ryhmän asemaa. Heissä lieene todellisuudessa köyhyyden ydin Suomessa.

Muitakin huono-osaisia löytyy, myös miehistä. Keskiolutbaareja katsoessa tulee silmien eteen näky: työpaikkansa menettänyt mies lopulta menettää avioerossa puolisonsa ja tämän lisäksi myös lapset, asuu yksiossa toisena kotinaan naapurikorttelin lähikapakka. Osa kerää pulloja kaupungin roskakoreista. Tässäkin on pysähtymisen paikka.

Tulotaso ei suoraan määrittele ihmisen köyhyyttä eikä varsinkaan hänen onnellisuuttaan. Työ on ihmiselle silti vahva kumppani. Se tarjoaa itsetuntoa, se tarjoaa sosiaalisia suhteita. Mikä on siis työttömyysongelman oikea lääke: tarvitaan lisää työnantajia!

Ei ole epätavallista nähdä Yhdysvalloissa vanhojen ihmisten toimivan palveluammateissa. Osaksi tämä selittyy pienillä eläketuloilla, mutta ilmeisesti vain osaksi. Suomessa heitä ei näe. Olisi mahdollista ajatella, että hyvässä kunnossa olevat virkeät eläkeiän saavuttaneet seniorikansalaiset jatkaisivat aktiivista rooliaan joissain tehtävissä jaksamisensa ja terveytensä asettamien rajojen puitteissa. Huonokuntoiset vanhuksat ovat eri asia.

Pala historiaa: pohjoismaisen mallin tuleminen

Pohjoismainen hyvinvointiyhteiskunta on arvoitettu ja juhlittu. Tätä arviota ei ole syytä muuttaa. Julkinen koulutusjärjestelmä ja kollektiivisesti rahoitettu terveydenhuolto ovat sekä tehokkaita että tasa-arvoisempia ratkaisuja kuin markkinavoimien avulla toteutettuna.

Pohjoismaisen mallin rakentaminen sai vauhtia Suomessa 1960-luvulla. Yhteiskuntapolitiikko Pekka Kuusen sanoma oli, että sosiaaliset tulonsiirrot suosivat talouskasvua. Poliittisella tasolla SDP:n puoluesihteerin Kaarlön Pitsingin esittämä kahdeksan kohdan ohjelma nosti SDP:n vaalivoittoon. Pohjoismainen malli on johtanut juhlittuun hyvinvointiyhteiskuntaan, jossa tulotason alapäähän jäävien kansalaisten toimeentu-

lostaa on pyritty huolehtimaan. Kun sosiaaliturva näin sosialisoitiin, suurteollisuuden patruunoiden aika jäi taakse. He olivat aikaisemmin isällisesti huolehtineet työvoimastaan: työntekijöiden asunnot, terveydenhuolto, lastenhoito, harrastukset, urheilu, seuratalo, jopa kirkonmenot olivat yrityksen järjestämiä.⁷

Sodasta palannut raivaajasukupolvi oli itse luonut työpaikkansa. Nuoret sukupolvet odottavat nyt, että sen tekee julkinen valta. Talouden avautuessa 1980-luvulta lähtien ja ulkomaisen omistuksen lisääntyttyä yrityksissämme pääoman tuottovaatimus nousi reaalisiksi. Enää se ei voinut rakentua devalvaation ja inflaation varaan. Sijoittajat vaativat todellista tuottoa. Yritysjohto joutui omistajien puristuksiin ja osalle työvoimaa työtahdin vaatimus tiivistyi. Silti huippuosajista tuli uuden aikakauden sankareita ja voittajia. Työpaikat ovat liikkuvia eikä niiden pysyvyyden varaan voi enää laskea.

Myös pohjoismainen malli on kuitenkin altis rakenteelliselle ongelmalle, veroresurssin ylläpidon riskille. Tämä on demokraattisesti hallitun yhteiskunnan ”vangin ongelma”: jokaisella eturyhmällä on kannustin laiduntaa tätä resurssia oman intressinsä kannalta mahdollisimman paljon. Tähän kuuluu poliitikkojen lobbaus. Byrokratialla on myös paha tapa synnyttää uutta byrokratiaa. Lopputulos on kokonaisuutena huono: julkinen budjettitalous paisuu ja ajautuu vajaukselliseksi.⁸ Julkinen velka kasvaa. Ihmisyhteisö ei toimi muurahais- tai mehiläisyhdyskunnan tavoin, joissa yhdyskunnan jäsenten kesken toteutuu yhteinen tavoite. Välimeren maissa julkistalouden ongelmat ovat tätä nykyä muita mittavampia. Tämä osaltaan johtuu niiden haluttomuudesta kerätä riittävästi verotuloja, mutta harmaa talous voi hyvin.

Hyvinvointiyhteiskunnan tehtävänä on huolehtia riittävästä tasa-arvoisuudesta, terveydestä ja tulonsiirroista niille, joita taloudelliset riskit uhkaavat ja jotka joutuvat ilman omaa syytään

7 Tätä kuvaa sattuvasti harmonikkataiteilija Hannu Sepäsen säveltämä ja sanoittama laulu ”Waldenin aikaan”. Se kertoo Yhtyneet Paperitehtaat Oy:n patruunasta Juuso Waldenista ja sen sanoma on, että Juuson aikaan asiat olivat toisin, kun Juuso ne hoiti.

8 Mancur Olson (1982) on selittänyt tämän johtuvan siitä, että lobbaus tuottaa hyötyjä harvoille (esim. viljelijät, vehnän tuottajat, ammattiliiton jäsenet) mutta sen aiheuttamat kustannukset jakautuvat laajalti eikä siksi synny riittäviä kannusteita muodostaa vastalobbaustoimintaa lobbausta vastaan.

taloudellisiin vaikeuksiin. Osaltaan tulonsiirrot myös toimivat kannusteina esim. kouluttautua, hankkia lapsia jne. Tulonsiirtojen oikea mitoitus on silti haasteellinen kahdesta syystä. Osa tulonsiirtojen tarvitsijoista jää niistä vaille, osa toimii vapaamatkustajina nostaten tulonsiirtoja ilman, että osallistuisi elinkaarensa aikana niiden rahoittamiseen.

Kuinka paljon tulonjaon epätasaisuutta pitää olla?

Ihmisen esihistoriassa metsästäjä-keräilijöiden ”teknologia” oli eriytymätöntä ja osaamiserot pienet. Saaliin jakaminen toimi vakuutusturvana. Pieniyhteisöihin kehittyi sosiaalinen sopimus reiluudesta. Kaikkien selviytyminen oli myös osa kollektiivista turvallisuusratkaisua. Nykyihminen kantaa tätä ”reiluuden” ja ”oikeudenmukaisuuden” vaatimusta sisäänsä rakennettuna perintönä.⁹ Olemme sosiaalisia eläimiä, olemme yhteistyökykyisiä, osaamme olla altruisteja ja tunnemme empatiaa, joskin odotamme vastavuoroisuutta (*reciprocity*). Kun oikeustajuumme loukataan, reagoimme meihin sisään rakennetun perimän pohjalta. Siksi arvostelemme kapitalismia, sillä olemme sisimmässämme hiljaisia sosialisteja, vaikka emme sitä myönnäkään.

Sokrates halusi ihmisen tavoittelevan hyveellistä elämää, ei maallista. Jeesus kehotti omaisuuden tavoittelusta luopumiseen ja jakamaan köyhille. Mahatma Gandhi näytti omalla elämällä esimerkkiä vaatimattoman elämän puolesta. Siinä, missä Sokrates ja Gandhi edustivat tyytymistä vaatimattomaan elämään, Jeesus oli sosialisti. Hän halusi omistavan luokan jakavan köyhille. Nykyihmisen maailmassa köyhyys on kuitenkin kaikkea muuta kuin tavoiteltava elämänmuoto. Onnea rikkaus ei silti takaa. Esim. Kuuban väestöstä suurin osa elää köyhyysrajan alapuolella. Silti kansa on onnellisen oloista ja salsa soi, vaikka venettä ei ole lupa omistaa. On silti ennustettavissa, että kansa toivottaa Miamin serkut rahoineen tervetulleiksi, kun sen aika on koittava.

Ihminen on kehittänyt instituutiot ja keinot, joiden avulla köyhyydestä on irtaannuttavissa – jos niin halutaan. Kapitalististen länsimai-

9 Tällä ominaisuudella on tutkimusten mukaan todettu olevan hormonaalinen vastine.

den elintaso on reaalisesti kymmenkertaistunut 100 vuodessa. Globalisaatio on 30 vuoden aikana puolittanut köyhien osuuden maailman väestöstä. Kapitalistinen markkinatalous ja globalisaatio ovat luoneet vaurautta enemmän kuin mikään muu järjestelmä ja vetäneet Aasian maat voimakkaaseen nousuun mukaan lukien Kiinan ja Intian. Kiinassa on tänään ehkä 400 miljoonaa köyhää vähemmän kuin 30 vuotta sitten. Silti kapitalismi herättää jatkuvasti arvostelua. Erään tiedustelun mukaan yli puolet ranskalaisista valitsi sosialismin eikä kapitalismia, jos saisi valita.

Markkinatalous menestyy, sosialistinen talous ei voi menestyä. Markkinataloudessa ihmisellä on mahdollisuus taloudellisesti menestyä. Markkinatalous ei voi olla sosialismia, jossa kaikilla on samat tulot. Ihmisen menestystarina perustuu joko osaamiseen tai onneen. Kumpikin on mahdollinen. Kapitalismissa osaaminen on vahvasti eriytynyttä. Yhden kansalaisen itsekkyys ja osaaminen hyödyttävät koko yhteisöä. Tämä lainalaisuus tunnetaan kapitalismin paradoksina. Idea tulee Mandevillen satiirista *The Fable of Bees* (1724), kuten sosiologi Heikki Sarmaja (2009) on sitä kuvannut.

Suomen lehdistössä on käyty tasokasta keskustelua tulonjaon tasaisuuden toivottavuudesta. On argumentoitu, että sosiaalisten erojen tasoittaminen ja demokratian laajentaminen synnyttävät itseään vahvistavan ”hyvän kehän”. Tuloverotukseen on siksi sisään rakennettu progressio: lisätuloista peritään tulonjakauman yläpäässä suhteellisesti suurempi osa verona kuin tulonjaon alapäästä. Miten tätä voi perustella? Amerikkalaisen yhteiskuntafilosofin John Rawlsin sanoin: *yhteiskuntaa tulee arvostaa sen mukaan, miten se kohtelee heikoimmassa asemaa olevaa*. Rawlsin idea niin paljon kuin sen nimeen vannotaan, on kuitenkin puhtaasti normatiivinen. Sen taustalla ei myöskään ole täsmällisempää argumenttia siitä, millä tavalla heikoimmassa asemassa olevaa autetaan. Taloustieteen mukaan konkreettinen lääke köyhyyyteen löytyy siitä, että ihmisillä on koulutus, kansantalous voi hyvin ja että työtilaisuuksia on ja syntyy.

Ekonometriset tutkimukset tulonjaon tasaisuuden ja kasvun välisestä suhteesta eivät silti ole yksiselitteisiä. Taloustieteen kasvuteoriassa on esitetty, että kasvun alkuvaiheessa epätasainen tulonjako kiihdyttäisi talouden kasvunopeutta, koska se mahdollistaa säästämisen ja siten investointien rahoituksen. Kasvun myöhemmässä vai-

heessa taas tasaisen tulonjaon on ajateltu vauhdittavan kasvua, koska kaikki lahjakkuudet on näin saatavissa hyötykäyttöön. Jälkimmäisellä argumentilla saattaa silti olla heikkoutensa yhteiskunnassa, jossa on kollektiivisesti rahoitettu ja kaikille avoin koulutusjärjestelmä.

Kuznetsin (käännetty) U-käyrä on nobelisti Simon Kuznetsin hypoteesi, jonka mukaan maan vaurastuessa tuloerot ensin kasvavat, sitten laskevat. Tämä johtuisi siitä, että taloudellisen kehityksen käynnistyminen edellyttää investointeja fyysiseen pääomaan, jolloin säästämis-pääomaa tarjoavat hyötyvät. Kehitysasteeltaan kypsemässä taloudessa henkisen pääoman rooli vahvistuu, kun julkisen sektorin kasvu vahvistaa ihmisten koulutusmahdollisuuksia. On silti keskusteltu siitä, onko Kuznets-hypoteesi oikea kehityksen kuvaus vai paremminkin havainto eri kehitystasoilla olevista maista.

Lähtökohtien vai tulonjaon tasoittaminen?

Tasa-arvoa voi ajatella kahdella vaatimuksella. Voidaan joko tasata elämän lähtökohdat kaikille samaksi tai tasata kaikkien kulutusmahdollisuudet samaksi progressiivisella verotuksella ja tulonsiirroilla. Lähtökohtien tasaaminen voidaan tulkita niin, että jokaisella – niin rikkaalla kuin köyhälläkin – on yhdenvertainen oikeus saada koulutus, terveydenhoito ja sosiaaliset palvelut. Kulutusmahdollisuuksien tasaaminen puolestaan tarkoittaa sitä, että rikkailta verotetaan kaikki keskitulon ylittävä tulo pois ja jaetaan köyhille. Mikä on oikea ratkaisu ja millä kriteerillä?

Pitäisi olla itsestään selvää, että kulutusmahdollisuuksien täydellinen tasaaminen olisi kuin ampuisi haulikolla omaan jalkaansa. Taloustiede on kiistatta todistanut, että ihminen reagoi kannusteisiin. Sosialistimaiden talouskokeilu oli historiallinen erehdys. Perusvirhe oli, että kaikki kannusteet oli väärin rakennettu. Kokeilu kaatui. Jos kaikille taattaisiin samat kulutusmahdollisuudet, tämä tarkoittaisi täydellistä tulontasausta. Kenenkään ei kannattaisi kouluttautua ainakaan tulojen hankkimismielessä. Kenenkään ei kannattaisi ottaa elämässä riskejä, koska sitä ei palkittaisi. Neuvostoliitossa siivoajat ansaitsivat yhtä paljon kuin professorit. Silti myös professorikuntaa esiintyi. Heidän oli kuitenkin elämisenä turvaamiseksi hankittava useita työpaikkoja.

Jos taas tyydyttäisiin tasaamaan kaikkien lähtö-

kohdat samoiksi – koulutus, terveys, peruspalvelut – kerättävät verotulot olisivat rajalliset. Suurempi verotulojen tarve tulee siitä, että yhteiskunnan on järkevää rakentaa turvaverkot niille, jotka ovat yrittäneet, mutta epäonnistuneet. Tämä tarkoittaa työttömyysturvaa, muutosturvaa ym. Ihmisen tärkein pääoma on hänen korvionsa välissä. Sen tuotto on riskillistä, koska se voi edellyttää innovatiivista elämänuran valintaa. Tätä riskiä ei voi hajauttaa, eikä sitä vastaan voi ostaa vakuutusta markkinoilta. Turvaverkkojen rakentaminen kollektiivisen vakuutuksen pohjalta on tällöin perusteltua. Sen odottaisi maksavan itsensä pitkällä aikavälillä takaisin.

Vakuutusratkaisuihin liittyy kuitenkin tyypillisesti *moraalisen uhkapelin* ongelma. Kansalaiselle voi syntyä kannustin hyödyntää turvaverkkoa, vaikka hän ei ole aidosti yrittänyt ottaa omaa vastuuta, asettua oman elämänsä peräsimeen. Turvaverkkojen tarjoamalla suojalla tulee siksi olla katoto: ”laiskoja ei tarvitse auttaa”, sanoi jo presidentti Mauno Koivisto.

Jos varattomilla ei ole varaa hakeutua tarvitsemaansa hoitoon ja tutkimukseen tai hankkia lääkkeitä, terveydenhuoltojärjestelmässä on paha valuvika. Asiakasmaksut on syytä säilyttää, mutta myös on syytä huolehtia siitä, että asiakasmaksut eivät ole esteenä sairauksien hoidolle. Koulupudokkaiden ja opintonsa keskeyttäneiden määrä on Suomessa suuri. Jos yhteiskunnan tuki houkuttelee jäämään pois koulusta, koulutuksesta ja ammatin hankkimisesta, tuki on ylimitoitettu. Yhteiskunnan vastuun ja yksilön vastuun raja on vedetty väärään kohtaan.

Työmarkkinat: Suomessa on liian vähän työnantajia

Toimeentulotuen saajia Suomessa vuonna 2009 oli 377 688 henkeä. Heistä valtaosa oli työikäisiä ja työkykyisiä. Yksinkertainen kysyntä-tarjontamalli viestittää siitä, että työpaikkoja joko on liian vähän ja/tai työhaluttomuutta liikaa.

Taloustieteen mukaan ihmiset ja yritykset reagoivat kannusteisiin. Esim. ensimmäisen ulkopuolisen työllistäminen on pienelle yritykselle suuri kynnys, pk-yrityksille jokaisen uuden rekrytointi sisältää riskin, irtisanomissuoja on samalla työhönottovero. Työhalukkuuden osalta Hetemäki (2011) viittaa työllistymisveroasteisiin, joita etenkin Osmo Soininvaara on tut-

kinut. Jos maassa on työttömyyttä, oikeaa veropolitiikkaa on sellainen, joka lisää työn kysyntää olemassa olevissa yrityksissä ja synnyttää uusia.

Kärjistäen voi sanoa, että työmarkkinoiden ja sosiaaliturvan ongelmista vastuussa ovat ne, jotka ovat järjestelmän luoneet ts. työmarkkinajärjestöt. Olisi tunnustettava, että parasta työllisyysturvaa olisi se, että maassa olisi enemmän yrityksiä, jotka tarjoaisivat työtä. Tarvitaan siis enemmän työnantajia. Työllisyysaste jää matalammaksi kuin se olisi, jos työllistäminen olisi Suomessa helpompaa. Tämän argumentin osalta vertaus Saksaan on osuva: sen kansantalous oli pitkään taantumassa. Työmarkkinoilla osattiin sopia maltillisista ja joustavista sopimuksista. Työpaikat onnistuttiin säilyttämään ja nyt on palkkojen nousun vuoro. Suomessa ay-liikkeen ratkaisu ongelmiin on liian usein joukkovoima.

Voidaanko köyhyydelle tehdä jotain?

Köyhyyteen liitettyä termiä *Bottom of the pyramid* käytti ensimmäisen kerran Yhdysvaltojen presidentti Franklin D. Roosevelt 1932 radiopuheessaan. Kehitysmaissa köyhyyttä on sittemmin pyritty lievittämään monin innovatiivisin keinoin. Esim. Bangladeshista lähtöisin oleva mikroluottorahoitus on ollut menestys. Samanhenkinen on naisten pankki. Intian maaseutuoloissa käynnistynyt e-Choupal on auttanut kontrolloimaan välittäjien saamia hintoja viljelijöiden tuotteita välittäessään. Sampoota myydään pienissä pakeeteissa ja sellaista laatua, että se soveltuu kylmässä vedessä käytettäväksi. Aito riskirahoitus (*venture capital* rahoitus) näyttäisi olevan mahdollinen myös köyhille myytävien tuotteiden rahoitusratkaisuna. Innovatiivisia välineitä löytyy ja lisää on kehitettävissä. Avainsanoja ovat kuitenkin talous ja kannusteet. Suomalaisen keskustelun tarpeisiin arvioin muutamaa teemaa.

(i) Kansalaispalkka

Yksi ensimmäisiä kansalaispalkkaa ehdottaneita oli amerikkalainen Milton Friedman. Hänelle kansalaispalkka tarkoitti matalaa perusturvaa niin, että kaikki muu sosiaaliturva on eliminoitu. Friedmanin malli toteuttaa negatiivisen tuloveron idean. Se olisikin rahoitettavissa, jos kansalaispalkka olisi ”pieni”. Se myös toisi säästöjä eliminoimalla suuren osan sosiaalialan työntekijöitä julkiselta sektorilta, kun työntekijät voisivat kes-

kittyä rahan jakamisen sijasta varsinaiseen sosiaalityöhön. Se toteuttaisi samalla tavoitteen, että esim. työelämästä vapaaehtoisesti poisjäävä nuori saisi ”palkan” yhteiskunnalta.

Kansalaispalkkaan liittyy kuitenkin kaksi vakavaa ongelmaa. Poliittinen päätöksenteko olisi altis lobbaukselle: syntyisi kilpalaulanta siitä, paljonko kansalaispalkkaa korotetaan, jotta ”sillä tullaan toimeen” (siis menemättä töihin). Lopputulos olisi, että kansalaispalkka ilmeisesti olisi aivan liian kallis niiden kannalta, jotka sen maksaisivat, ts. veronmaksajat. Toinen ongelma liittyy sen kannustevaikutuksiin. Jos kansalaispalkka on matala, se ei tarjoa riittävää suojaverkkoa niille, jotka aidosti yrittivät ja epäonnistuivat. Jos se taas mitoitetaan suureksi, työmarkkinoille osallistumisen kannuste heikkenee huolimatta siitä, että marginaalivero jää kohtuulliseksi.

Yksi esimerkki rahan jakamisen passivoivasta vaikutuksesta löytyy maahanmuuttajien kohtelusta. Turvapaikanhakijat passivoidaan Suomessa sosiaaliturvalla pitämällä heidät vastaanottokodeissa ja jakamalla heille käteistä rahaa. Heillä ei ole edes lupaa hakea työtä. Heidät totutetaan sosiaaliturvaan.

Ekonomistina olen selvillä kansalaispalkkaan liittyvästä kohtuullisesta rajaveroasteesta ja sen myönteisestä kannustevaikutuksesta. Tällöin kuitenkin unohdetaan, että ajateltaessa työllistymistä ei pelkästään *rajaveroaste* vaan myös kansalaispalkan *taso* ole oleellista. Rajaveroaste on relevantti sen päätöksen suhteen, kuinka monta lisätuntia kansalainen tekee ollessaan työllistyneenä. Kansalaispalkan taso suhteessa työstä saatavaan kokonaisansioon taas on relevantti sen suhteen, hakeutuuko kansalainen lainkaan työelämään vai jättäytyykö hän työelämän ulkopuolelle. On hämmästyttävää, että kansalaispalkan puolustajat eivät ole esittäneet tarkkoja laskelmia siitä, mitä kansalaispalkka tulisi maksamaan.

Kaikille maksettavalle kansalaispalkalle on vaihtoehto: matalapalkkatuki. Eli maksetaan vain niille, jotka osallistuvat työelämään. Tämä Yhdysvalloista lähtöisin oleva köyhyyteen pureutuva väline on ollut käytössä monissa maissa, tilapäisenä myös Suomessa 2006–2010. Sekään ei valitettavasti ole ongelmaton. Silti aktivoiva matalapalkkatuki on parempi ratkaisu kuin passivoiva kansalaispalkka.

(ii) Tanskan malli

Tanska on esimerkki maasta, jossa on onnistuttu yhdistämään matala työttömyys, korkea työttömyyskorvaus ja helppo irtisanominen (irtisano-

misaikaa ei ole). Siksi työllistämispäätös työnantajille ei ole liian suuri riski. Malliin liittyy sanktioiden muodossa myös kuri: työstä kieltäytyminen johtaa työttömyyskorvauksen loppumiseen. Työttömällä on kannustin etsiä ja ottaa työtä vastaan. Myös lakkoihin voidaan puuttua. Ay-liike on tämän hyväksynyt. Lopputulos on hyvä. Sitä on ilmeisesti myös edesauttanut Tanskan pienuus. Suomen työttömyysturva- ja toimeentulomalli itse asiassa on lähellä Tanskan mallia, mutta nuorisotyöttömyyden suuruudesta päätellen se on anteliaampi.

(iii) Työpankit

Työmarkkinoilla on kohtaamisongelma: miten työhalukkaat löytävät työllistävän yrityksen ja miten yritykset löytävät itselleen sopivaa työvoimaa? Kaikki ratkaisut, jotka tähän ongelmaan pureutuvat, ovat arvokkaita.

Sairauden, fyysisen rajoitteen, päihde- tai mielenterveysongelman takia työttöminä on työ- ja elinkeinoministeriön mukaan 60 000 ihmistä Suomessa. Ministeriö on kokeillut kahden vuoden ajan järjestelmää, jossa vajaakuntoinen työtön on päässyt töihin työpankkiin. Työpankit ovat yrityksiä, jotka palkkaavat työttömät oman firman töihin tai vuokraavat heitä eteenpäin työkeikoille. Tavoitteena on, että työttömät pääsisivät työpankin ulkopuolisten yritysten palkkalistoille pysyvästi. Vuonna 2010 työpankkeihin palkatuista 189 työntekijästä joka kolmas pääsi eteenpäin avoimille työmarkkinoille. Miksi muuten Suomessa oppisopimustoiminta on niin vaatimatonta?

Työpankki ei ole rajattu nuorille. Se on kuitenkin erinomainen idea ajateltaessa myös syrjäytymisvaarassa olevien nuorten työllistymistä. Totean, että Italiassa nuorisotyöttömiä on menestyksellisesti saatu sijoitettua kolmannelle sektorille sosiaaliin yrityksiin tavoitteena heidän paluunsa työelämään.

(iv) Subventoitua ruokaa

Italiassa on elintarvikeyritysten avulla saatu luotua ohjelma, jonka puitteissa matalatuloiset saavat hankkia elintarvikkeita subventoituun hintaan. Suomessa vastaavaa on toteutettu leipäjonoilla. Ne kertovat karua kieltä yhteiskunnan vähäosaisista. Niiden tärkeyttä ei himmennä se, että aika ajoin leipäjonoissa on nähty asiakas, joka tulee paikalle Volvolla tai Mersulla. Jonossa olivat tyypillisesti iäkkäitä suomalaisia ja nuoria lapsiperheitä.

(v) Iäkkäiden aktivointi: seniorimyymälät

Tanskalaisen kauppaketjun seniorimyymöissä työllistetään yli 45-vuotiaita, enemmistö on yli 50-vuotiaita. On todettu, että iäkkäimmät myyvät eniten ja sairastuvat vähiten. Vaikka nuoret jaksavat paremmin, vanhemmilla on kokemusta, malttia ja kykyä enemmän. Vanhemmat ovat myös joustavampia, koska kotona ei ole enää lapsia. Nuorilla on toki nopeampi oppimiskyky ja tietotekniikan hallinta, mutta kouluttajina ikääntyneet ovat parempia.

(vi) Yleisen eläkeiän nosto

On helppo yhtyä niihin, jotka näkevät työelämän paineen kasvun ja tahdin kiristymisen ja korostavat jaksamisen ongelmaa. Globaalissa maailmassa kansainvälistynyt pääoma hakee todellista tuottoa. Suomessa monet ovat jääneet sairaseläkkeelle ennen virallista eläkeikää. On myös helppo yhtyä niihin, jota korostavat työelämän

laadullista kehittämistä inhimillisempään suuntaan. Jos 30-vuotiaat syövät masennuslääkkeitä, tämä ei kuitenkaan voi johtua työelämästä vaan jostain muusta. Myöskään EVAn tutkimuksen mukaan (Mainettaan parempi työ 2010) käsitys työelämän huonontumisesta ei ole totta. Oli niin tai näin, ennenaikainen eläkkeelle jääminen tulisi saada vähenemään ja nuorten siirtyminen työelämään tulee saada nopeutumaan. Vasta sitten voi tulla kyseeseen yleisen eläkeiän nostaminen.

(vii) Budjettirahoitus

Suomen uusi hallitus on ilmeisesti sijoittamassa nuorityöttömyyden torjuntaan lisää budjettivaroja. Aitoja uusia työpaikkoja budjettivaroilla ei tietenkään luoda. Koulutuspaikkoja voidaan luoda, mutta samalla täytyy luoda kannusteet sille, että nuoret eivät jätä koulutustaan kesken, mitä tänä päivänä tapahtuu paljon.

TIIVISTELMÄ

Vesa Kanninen: köyhyyden anatomia Suomessa: taloustieteellisiä lähtökohtia

Tilastoidun köyhyyden kaksinkertaistuminen Suomessa on tosiasia. Kirjoituksessa käsitellään köyhyyden kohdentumista Suomessa, tulonjakoon vaikuttavia tekijöitä, nuorisotyöttömyyttä ja työhön osallistumisen ongelmaa, tasa-arvon teoreiaa, työmarkkinamekanismeja Suomessa sekä keinoja vähentää köyhyyttä.

Suhteellisen köyhyyden mittariin liittyy ongelmia. Loogista olisi sulkea opiskelijat pois köyhyyden määritelmästä. Todellinen köyhyys löytyy työttömistä ja kansaneläkkeen varassa elävistä ikääntyneistä. Perusturva on laskenut. Silti toimeentulotuen saajissa valtaosa on työikäisiä ja työkykyisiä.

Viimeisen 30 vuoden aikana pääomatulojen osuus funktionaalisessa tulonjaossa länsimaissa on merkittävästi vahvistunut. Funktioneaalinen tulonjako määräytyy teknologiasta ja tuotantopanosten kysynnästä ja tarjonnasta. Globalisaatio on puoltanut äärimmäisessä köyhyydessä elävien osuuden maailmassa.

Nuorissa on voittajia ja häviäjiä. On myös nuoria,

jotka haluavat elää toisten tuottamalla kansalaispalkalla, joille eivät paskaduunit kelpaa ja joilla ei ole aikomustakaan työllistyä. Taloustieteilijät hakevat asenne- ja muutoksiinkin selityksiä kannusteista. Myös pohjoismainen malli on kuitenkin altis rakenteelliselle ongelmalle, veroresurssin ylilaiduntamisen riskille. Tämä on demokraattisesti hallitun yhteiskunnan ”vargin ongelma”: jokaisella eturyhmällä on kannustin laiduntaa tätä resurssia oman intressinsä kannalta mahdollisimman paljon.

Kuinka paljon tulonjaon epätasaisuutta pitää olla? Jos tyydyttäisiin tasaamaan kaikkien lähtökohdat samoiksi – koulutus, terveys, peruspalvelut – kerättävät verotulot olisivat liian rajalliset. Yhteiskunnan on järkevää rakentaa turvaverkot niille, jotka ovat yrittäneet mutta epäonnistuneet. Tämä tarkoittaa työttömyysturvaa, muutosturvaa ym. Parasta työllisyysturvaa olisi kuitenkin se, että maassa olisi enemmän yrityksiä, jotka tarjoaisivat työtä. Tarvitaan siis enemmän työnantajia. Työllisyysaste jää matalammaksi kuin se olisi, jos työllistäminen olisi Suomessa helpompaa.

KIRJALLISUUS

Arvo- ja asennetutkimus: Työelämän kulttuurivallan-kumous. EVA, 2010

Hetemäki, Martti: Köyhyys, työttömyys, tuottavuus ja kestävyys. Kansantaloudellinen aikakauskirja (2011): 1, 30–49

Mainettaan parempi työ. EVA-Raportti, 2010
Moisio, Pasi: Suhteellinen köyhyys Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka (2006): 6, 639–645

Olson, Mancur: The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigi-

dities. Yale University Press, 1982

Sala-i-Martinin (Columbia University)

Sarmaja, Heikki: Kuka keksi luonnonvalinnan? Helsinki: Terra Cognita, 2009

Tulonjakotilasto 2009, Tilastokeskus

Vaarama, Marja & Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari (toim.): Suomalaisen hyvinvointi 2010. Terveystien ja hyvinvoinnin laitos, 2010

Viren, Matti: Kuka maksaa ”ilmaisen” yliopisto-opetuksen? Yhteiskuntapolitiikka 76 (2011): 3, 332–338.